

ПРОБЛЕМА БАТЬКІВСЬКОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ У РОЗВИТКУ І ВИХОВАННІ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ

- A** Актуалізовано проблему утвердження ідеї толерантності в людській свідомості й поведінці за допомогою освітньо-виховної системи з використанням засобів педагогіки толерантності. Визначено ключові принципи, на які потрібно спиратися під час проведення занять: активності учасників групи, дослідницької позиції, об'єктивації поведінки, партнерського спілкування. У процесі дослідження рівнів толерантності батьків молодших школярів було висунуто низку припущень (на основі кореляційного аналізу можливі емпіричне підтвердження теоретичної моделі структури батьківської толерантності, виділення в ній системоутворювального компонента; антиподом батьківської толерантності є інтолерантність, яка має власні ознаки і прояви; прояви батьківської толерантності / інтолерантності корелюють з особливостями суб'єктивного/об'єктивного розвитку особистості дитини), які нами експериментально підтверджено. Здійснено теоретичну й практичну розвідку, яка уможливила формулювання базових понять дослідження.

Ключові слова: толерантність; інтолерантність; батьки; дитина; аналіз; особистість; партнерське спілкування; діалог; демократичне виховання

- S** *Lyulka Anna. The problem of parental tolerance in the development and upbringing of the child's personality. It is determined that the problem of establishing the idea of tolerance in human consciousness and behavior with the help of the educational system with the use of pedagogy of tolerance is actualized. When organizing classes, we identified the key principles to be based on: the activities of group members, research position, objectification of behavior, partnership. In the process of studying the levels of tolerance of parents of primary school children, a number of assumptions were made (based on correlation analysis, empirical confirmation of the theoretical model of parental tolerance, allocation of its system-forming component (elements); tolerance / intolerance correlate with the features of the subjective / object development of the child's personality), to which we have found and experimentally confirmed the answers. Thus, theoretical and practical research was carried out, which made it possible to formulate the basic concepts of the study.*

Key words: tolerance; intolerance; parents; child; analysis; personality; partnership; dialogue; democratic education

Люлька Ганна Андріївна, аспірантка кафедри загальної педагогіки та андрагогіки, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, Україна

Liulka Hanna, postgraduate student of the department of general pedagogics and andragogic, Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

E-mail: annalulka61092@ukr.net

Актуальність проблеми. Відсутність теоретичної розробки та практичного дослідження, систематизації та експериментального дослідження проблеми батьківської толерантності у розвитку та вихованні особистості дитини в умовах стрімкої глобалізації світу все гостріше усвідомлюється необхідність переходу до нового типу соціальних відносин, заснованих на принципах ненасильства і толерантності. Даний тип соціальних відносин передбачає запобігання конфліктів на ранній стадії їхнього розвитку за допомогою ліквідації причин породжують встановлення діалогу. Досягнення компромісів у діалозі сторін, які конфліктують, неможливо без певного рівня

взаємної терпимості, визнання права іншого на несхожість, здатності до ненасильницької взаємодії.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Основні ідеї толерантності відображені у низці міжнародних документів (Декларації про засади толерантності, 1995; Конвенції про права дитини, 1989), визнаних в Україні; у Конституції України (1996), реалізуються через закони України («Про освіту», 2017; «Про вищу освіту», 2014), Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року (2013); Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» (2015); Концепцію Нової української школи (2016).

Проблема толерантності розглядалася вітчизняними науковцями в контексті виховання дітей молодшого шкільного віку, підлітків і дорослих (О. Безкоровайна, О. Брянцева, В. Волошина, О. Грива, Т. Білоус, О. Клепцова, О. Матієнко, В. Мижа, Ф. Одиж'є та ін.).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблему виховання толерантності не можна назвати достатньо вивченою, оскільки такий її аспект, як батьківська толерантність у розвитку і вихованні особистості дитини, спеціально не досліджувався. Розроблено та експериментально апробовано програму для підготовки вчителів до толерантного виховання учнів молодшого шкільного віку за допомогою освітньо-виховної системи з використанням засобів педагогіки батьківської толерантності, що включає в себе активність учасників групи, дослідницьку позицію, об'єктивізацію поведінки, партнерське спілкування та міжособистісне спілкування.

Мета статті: теоретично обґрунтувати та експериментально дослідити педагогічні умови формування толерантного ставлення школи і сім'ї до дітей молодшого шкільного віку, провести аналіз та узагальнити результати дослідження.

Викладення основного матеріалу. Нині однією з найактуальніших проблем у роботі вчителів початкових класів стає проблема виховання толерантності. Суб'єктний розвиток особистості дитини (суб'єктність) – це характеристика дитини, яка визначає його активність, сформованість як суб'єкта самосвідомості, діяльності та прощення. Це характеристика взаємин дитини з навколишнім світом, його здатність взаємодіяти із середовищем і перетворювати її (соціально-психологічна адаптація) [4].

Відомо, що сім'я – природне і найстійкіше формування людського суспільства, яка акумулює в собі всі найважливіші його ознаки. Сім'я завжди була найкращим колективним вихователем, носієм найвищих національних ідеалів. Виховати дитину здоровою, працелюбною, справжнім громадянином – справа нелегка.

Батько і мати несуть відповідальність перед суспільством за виховання дітей, за формування майбутнього громадянина. Процес виховання дітей у сім'ї знаходиться в тісному зв'язку з процесом виховання та навчання підростаючого покоління в школі. Керівна роль, при чому, належить школі, яка повинна функціонувати виховні функції та сім'ї в суспільстві [7].

Ідеї толерантності й толерантної педагогіки набувають усе більшого визнання в сучасному світі. Толерантність визнано важливим принципом миру та соціально-економічного розвитку сучасного суспільства. У цьому контексті актуалізується проблема утвердження ідеї толерантності в людській свідомості й поведінці за допомогою освітньо-виховної системи з використанням засобів педагогіки толерантності.

«Толерантність» походить від латинського «tolerantia» і означає терпіння, терпимість. Це поняття торкається

сприйняття та роз'яснення розмаїття культур світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості. Це необхідна якість суспільних відносин, що дозволяє запобігти насильству, досягти плюралізму думок і дій. Але толерантність не можна ототожнювати з уседозволеністю, безпринципністю щодо протиправних дій, порушенням законів. Толерантність у педагогічному сенсі – це вміння краще розуміти себе та інших людей, вступати з ними в контакт, взаємодіяти без примусу, виявляти повагу й довіру [8].

Д. Кошевич зазначав, що «духовний розвиток людини починається з розвитком у неї різноманітних почуттів. Вони зміцнюють волю і розум, визначають ставлення людини до себе, природи, праці, інших людей, роблять людину цікавішою та оригінальною. А тому треба вчити дітей любити, поважати, співчувати й уміти висловлювати ці почуття. Це не менш важливо, ніж учити грамоти, письма і лічби» [6].

Батьки – найкращі вихователі, а тому, насамперед, вони відповідають перед власною совістю, народом, державою за виховання своїх дітей. Саме в сім'ї складаються і поступово змінюються ті або інші життєві установки особистості, котрі й визначають сутність її духовності, її моральне обличчя.

Визнаючи віковічне значення школи, шкільної освіти для найкращого розвитку дітей, не можна не бачити, що найкраща школа без батьківської освіти та її допомоги не дасть великих корисних наслідків [3].

У сучасному світі завдання формування толерантної поведінки дітей молодшого шкільного віку повинні активно вирішуватися в усіх освітніх закладах особливо у тих, хто має можливість безпосередньо впливати на формування особистості молодших школярів. Такий соціальний інститут – це розгалужена школа, готова запровадити роботу над проблемою формування у школярів толерантних поведінкових навичок і розвитку гуманістичних цінностей для кожного учня [5].

Нині концепція толерантності є багатомірною і проникла в усі сфери людського життя, зокрема у сферу взаємодії людини у суспільстві.

Важливість виховання толерантності, як якості особистості, необхідної сучасній дитині для подальшої успішної адаптації до навколишнього світу усвідомлює більшість учителів. Дослідники відзначають, що у сучасної дитини існує дефіцит у усвідомленні таких понять, як визнання, прийняття, розуміння, адаптація, стійкість, терпимість, допустимість.

Важливе місце займає роль міжособистісного спілкування у системі початкової освіти, розвиток спроможності вчителів і батьків усвідомлювати цінність кожної особистості у різних її проявах і налагоджувати освітнє партнерство [1].

Навчання молодших школярів шанобливому і толерантному спілкуванню один з одним – багатоплановий процес

у навчально-виховній діяльності вчителя початкової школи. Діяльність учителя з формування толерантності у взаєминах дітей і батьків включає наступні етапи: підготовчий, або діагностичний, у ході якого визначається початковий рівень проблеми толерантності у взаємовідносинах членів сім'ї; цільовий – передбачає постановку цілей і завдань формування толерантності у взаєминах дітей і їх батьків на базі результатів їх вивчення; змістовний – вибір системи засобів і визначення умов ефективності виховання толерантності у взаєминах дітей і їх батьків, пілотажна апробація розроблених педагогічних умов; процесуальний – способи, методи і прийоми становлення толерантних взаємовідносин між батьками та дітьми, використання конкретних методик, індивідуальна робота з сім'єю, робота з кількома сім'ями, що мають подібні або діаметрально протилежні проблеми; підсумковий – порівняння отриманого результату із запланованим, висновки про просування у вирішенні поставлених цілей і завдань, обговорення перспектив подальшого співробітництва [2, с. 13].

Моральне виховання молодшого школяра відбувається, перш за все, у процесі навчання – головному вигляді діяльності в школі. Різноманітність предметів у початковій школі дає можливість учителю так організувати діяльність учнів, щоб допомогти йому сформувати моральну свідомість. В авторській концепції батьківська толерантність розглядається як інтегральне утворення особистості батька. Вона проявляється на трьох рівнях: когнітивному (толерантні батьківські установки на дитину, як на цінність), емоційному (толерантне ціннісне ставлення до дитини, його безумовне прийняття, позитивні батьківські почуття), поведінковому (толерантний стиль сімейного виховання, комунікативна толерантність) й обумовлює суб'єктний розвиток особистості дитини та її психологічне благополуччя [10].

Батьківська інтолерантність є фактором об'єктного розвитку особистості дитини (соціально-педагогічної занедбаності), яке проявляється у не сформованості у нього властивостей суб'єкта самосвідомості, спілкування і діяльності й концентровано виражається в порушеному образі «я», соціально-психологічній дезадаптації [9].

При організації занять спираємося на такі принципи:

- принцип активності учасників групи: у ході занять учасники постійно залучаються до різних дій – обговорення і програвання рольових ситуацій тощо;

- принцип дослідницької позиції: у процесі роботи в групі створюються такі ситуації, коли учасникам необхідно самим знайти рішення проблеми;

- принцип об'єктивації поведінки: на початку занять поведінка учасників групи перекладається з імпульсивного на об'єктивований рівень і підтримується на цьому рівні в ході їх проведення;

- принцип партнерського спілкування: робота в групах ґрунтується на визнанні цінності особистості іншої людини, її думок та інтересів. Усі рішення приймаються з максимально можливим урахуванням інтересів усіх учасників

спілкування, а не для досягнення однієї зі сторін своїх цілей за рахунок інтересів інших.

Результати дослідження. Після проведення формуального експерименту, було проведено контрольне вивчення, завданням якого було проаналізувати рівні толерантного ставлення школи і сім'ї до учнів молодшого шкільного і з'ясувати ефективність розробленої корекційної програми.

У процесі дослідження рівнів толерантності батьків молодших школярів було висунуто низку припущень:

1. На основі кореляційного аналізу можливі емпіричне підтвердження теоретичної моделі структури батьківської толерантності, виділення в ній системоутворювального компонента (елементів).

2. Антиподом батьківської толерантності є інтолерантність, яка має власні ознаки і прояви.

3. Прояви батьківської толерантності /інтолерантності корелюють з особливостями суб'єктного/об'єктного розвитку особистості дитини.

У кореляційному дослідженні використовувалися дані методик: опитувальник «Свідоме батьківство», методика діагностики батьківського відношення (ДБВ) Варги–Століна, методика діагностики загальної комунікативної толерантності В. Бойко.

У дослідженні брали участь 103 повних сім'ї (286 респондентів), які перебувають у шлюбі і мають спільну дитину молодшого шкільного віку (від 6 до 9 років). До вибірки ввійшли сім'ї з різним соціальним статусом, матеріальним становищем, віком і рівнем освіти.

Кореляційний аналіз емпірично підтвердив теоретичну модель структури батьківської толерантності. Підтвердженням достовірності теоретичної моделі став високий рівень кореляційних зв'язків як між окремими компонентами батьківської толерантності (когнітивний, емоційний, поведінковий), так і між окремими елементами всередині цих компонентів.

Із 6400 можливих зв'язків 97 (1,5%) достовірних зв'язків при $n = 317$, $p \leq 0,001$ має емоційний компонент, 39 (0,6%) – когнітивний, 15 (0,2%) – поведінковий. Ці дані підтверджують ідею про наявність системоутворювального фактора батьківської толерантності як інтегральної єдності, яким є емоційний компонент (рис. 1):

Рис. 1. Структура батьківської толерантності як інтегрального утворення особистості батька

Головним елементом емоційного компоненту за кількістю інтеркореляційних (70 достовірних зв'язків) є позитивні батьківські почуття до себе як батька, батьківства,

до своєї дитини. Отже, високий інтелект, емоційна стабільність, довірливість, наївність, впевнена адекватність, здатність стримувати тривожність, низька напруженість і низька тривожність взаємопов'язані з батьківською толерантністю.

Найважливішим елементом когнітивного компоненту батьківської толерантності став такий показник усвідомленого батьківства, як батьківських (сімейних) цінностей (9 достовірних зв'язків). Усередині поведінкового компоненту виділився головний елемент – батьківське ставлення і стиль сімейного виховання (11 достовірних зв'язків), який корелює з усвідомленістю батьківства у частині батьківських позицій, установок, ставлення до дитини, стилю сімейного виховання і батьківської відповідальності. Комунікативна толерантність батьків має прямий зв'язок з усвідомленістю батьківства, позитив-

ними батьківськими почуттями і стосунками, зокрема батьківською любов'ю і симпатією.

Друга гіпотеза доведена тим же способом за вибіркою батьків молодших школярів, які мають низькі показники усвідомленості батьківства і комунікативної толерантності. У структурі батьківської інтолерантності виділилося дві системоутворювальні ознаки: невміння приховувати свої почуття (8 зв'язків) і прагнення «підігнати під себе» дитину, зробити її «зручною» (8 зв'язків). Обидві ознаки входять до структури комунікативної толерантності. Отже, батьківська інтолерантність обумовлена загальною комунікативною інтолерантністю.

Третє припущення підтверджується великою кількістю достовірних зв'язків (при $n = 5$, $r_{\text{крит}} = 0,878$ для $p \leq 0,05$) між параметрами розвитку особистості дитини та батьківською толерантністю (табл. 1):

Таблиця 1.

Взаємозв'язок параметрів батьківської толерантності з розвитком особистості

Кореляційні зв'язки між параметрами		Коефіцієнт кореляції (r) при $n = 5$, $R_{\text{крит}} = 0,878$ для $p \leq 0,05$
Кооперація	Параметри розвитку особистості дитини	
Симбіоз	СС – суб'єкт самопізнання	0,879
Шкала 3. Категоричність або консерватизм в оцінках інших людей	ЗТ – загальний рівень тривожності	0,889
Шкала 4. Невміння приховувати або згладжувати неприємні почуття при зіткненні з некомунікабельними якостями партнерів	СІД – суб'єкт ігрової діяльності	-0,953
БП – батьківські почуття	СІД – суб'єкт ігрової діяльності	-0,980
БВ – батьківська відповідальність	ЗТ – загальний рівень тривожності	0,889
Шкала 3. Позитивні почуття до дитини зумовлені його достоїнствами і досягненнями	ЗТ – загальний рівень тривожності	-0,896
Шкала 5. Батьківська любов	ЗТ – загальний рівень тривожності	0,913
Т – тривога	ЗТ – загальний рівень тривожності	0,989
Кооперація	СС – суб'єкт спілкування	-0,920

Нерозвиненість дитини як суб'єкта ігрової діяльності корелює із загальною комунікативною толерантністю батьків, зокрема категоричністю або консерватизмом в оцінках інших людей ($r = -0,953$), невмінням приховувати або згладжувати неприємні почуття при зіткненні з некомунікабельними якостями партнерів ($r = -0,980$).

Виявлено прямий кореляційний зв'язок між параметрами «суб'єкт самосвідомості» і кооперацією як типом батьківського ставлення ($r = 0,879$). А оскільки у запущених дітей показники співпраці з батьками низькі, частіше вони надані самим собі, ця ситуація веде до нерозвиненості самосвідомості дитини.

Нерозвиненість дитини як суб'єкта ігрової діяльності корелює із загальною комунікативною толерантністю батьків, зокрема категоричністю або консерватизмом в оцінках інших людей ($r = -0,953$), невмінням приховувати

або згладжувати неприємні почуття при зіткненні з некомунікабельними якостями партнерів ($r = -0,980$).

У більшості сімей дезадаптивних дітей відзначається високий рівень тривожності. Тривожність у родині нерідко веде до симбіотичних відносин із дитиною ($r = 0,889$). Такі батьки намагаються захистити дитину від труднощів і неприємностей. При підвищенні рівня тривоги знижуються показники розвитку дитини як суб'єкта спілкування ($r = -0,920$). Сімейна тривожність сприяє усвідомленню батьківських почуттів ($r = 0,889$), побуджує батьків бути уважнішими до досягнень та інтересів дитини ($r = 0,913$), стимулює батьківську любов ($r = 0,989$).

Однак чим вище загальний рівень тривожності в сім'ї, тим нижче батьківська відповідальність ($r = -0,896$). Зниження батьківської відповідальності негативно відбивається на всій системі сімейного виховання. Зокрема,

батьки можуть у всьому потурати дитині, виховувати його в атмосфері вседозволеності по типу «кумира сім'ї» або, навпаки, за типом «цапа-відбувайла». Інтолерантні батьки, крім комунікативної інтолерантності, мають також понижений рівень усвідомленості таких компонентів батьківства, як батьківська відповідальність, батьківське ставлення, стиль сімейного виховання. У них знижений рівень розвитку позитивних батьківських почуттів, виражене прагнення до симбіотичних відносин із дитиною. У дітей інтолерантності батьків слабо формуються суб'єктні властивості особистості, проявляються соціально-педагогічна занедбаність і дезадаптивність.

Висновки з даного дослідження. Отже, батьківська толерантність формується на основі безумовної цінності дитини, позитивних батьківських почуттів і виражається у гуманному ставленні до дитини і демократичному стилі сімейного виховання. Як антипод до толерантного виховання виступає інтолерантне виховання батьків, для яких характерна: недорозвиненість у нього властивостей суб'єкта самосвідомості, лояльного спілкування та діяльності, соціально-психологічна дезадаптація.

Вирішення проблеми батьківської толерантності необхідно для батьківства, оскільки порушення сімейного виховання обумовлені нетолерантним ставленням батьків до оточуючих, один одному і дитині. Отримані відомості доповнюють наукові уявлення про психологію батьківства у частині обґрунтування структури батьківської толерантності та її взаємозв'язку з розвитком особистості дитини.

Перспективи подальших розвідок. Результати, представлені в проведеному дослідженні, не охоплюють усіх аспектів проблеми толерантного ставлення вчителів і батьків. Додаткові дослідження можуть бути присвячені вивченню професійної підготовки вчителів до організації толерантного освітнього середовища в початковій школі, встановленню педагогіки партнерства, роботі з громадськістю. У подальшому можливе напрацювання додаткового матеріалу для складання підручників і вказівок щодо проблеми створення доступності вчителів-початківців і батьків молодших школярів для виховання.

Список використаних джерел

1. Волошина О. Проблема формування толерантності в сучасних педагогічних дослідженнях. *Рідна школа*. 2007. № 3. С. 4–6.
2. Горинцева Н. Воспитание толерантности во взаимоотношениях родителей и детей. *Педагогика*. 2018. № 4. С. 12–14.
3. Гайдамашук М. Толерантність як основа формування цивілізованих стосунків. Ділова гра для дорослих. *Учитель початкової школи*. 2015. № 12. С. 53–55.
4. Канішевська Л. В. Формування толерантності в молодших школярів у позаурочній діяльності: теорія і практика. Київ: Компринт, 2017. 403 с.
5. Карлюк Ю. Я. Толерантність як детермінанта моральної поведінки підлітків. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. 2017. Вип. 1(2). С. 72–76.
6. Кошевич Д. Гармонія – у різноманітті. *Управління освітою*. 2016. № 5. С. 29–32.
7. Матієнко О. Виховання толерантності починається з учителя. *Учитель початкової школи*. 2017. № 6. С. 27–31.
8. Мариновська О. Я. Педагогічна інноватика. Менеджмент інновацій: навч.-метод. посіб. Івано-Франківськ, 2019. 504 с.
9. Михайліченко Ю. В. До питання про педагогічні аспекти формування толерантного ставлення у сім'ї. *Початкова школа*. 2017. № 3. С. 2–4.
10. Чернуха Н. Підготовка педагогів у сучасних соціокультурних умовах виховання толерантності. *Управління освітою*. 2018. № 1. С. 7–8.

References

1. Voloshyna, O. (2007). Problema formuvannya tolerantnosti v suchasnykh pedahohichnykh doslidzhenniakh [The problem of forming tolerance in modern pedagogical research]. *Ridna shkola [Native school]*, 3, 4-6 [in Ukrainian].
2. Gorintceva, N. (2018). Vospitanie tolerantnosti vo vzaimootnosheniakh roditeliei i detei [Education of tolerance in the relationship between parents and children]. *Pedagogika [Pedagogy]*, 4, 12-14 [in Russian].
3. Haidamashchuk, M. (2015). Tolerantnist yak osnova formuvannya tsyvilizovanykh stosunkiv. Dilova hra dlia doroslykh [Tolerance as a basis for the formation of civilized relations. Business game for adults]. *Uchytel pochatkovoї shkoly [Primary school teacher]*, 12, 53-55 [in Ukrainian].
4. Kanishevskaya, L. V. (2017). Formuvannya tolerantnosti v molodshykh shkoliariv u pozaurochnii diialnosti: teoriia i praktyka [Formation of tolerance in junior high school students in extracurricular activities: theory and practice]. Kyiv: Komprynt [in Ukrainian].
5. Karpiuk, Yu. Ya. (2017). Tolerantnist yak determinanta moralnoi povedinky pidlitkiv [Tolerance as a determinant of moral behavior of adolescents]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya: Psykholohichni nauky [Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Psychological Sciences]*, 1 (2), 72-76 [in Ukrainian].
6. Koshevych, D. (2016). Harmoniia – u riznomanitti [Harmony - in diversity]. *Upravlinnia osvitoiu [Education management]*, 5, 29-32 [in Ukrainian].
7. Matiienko, O. (2017). Vykhovannya tolerantnosti pochynaetsia z uchytelia [Tolerance education begins with the teacher]. *Uchytel pochatkovoї shkoly [Primary school teacher]*, 6, 27-31 [in Ukrainian].
8. Marynovska, O. Ya. (2019). *Pedahohichna innovatyka. Menedzhment innovatsii [Pedagogical innovation. Innovation management]: navch.-metod. posib. Ivano-Frankivsk* [in Ukrainian].
9. Mykhailichenko, Yu. V. (2017). Do pytannia pro pedahohichni aspekty formuvannya tolerantnoho stavlennia u simi [On the question of pedagogical aspects of forming a tolerant attitude in the family]. *Pochatkova shkola [Elementary School]*, 3, 2-4 [in Ukrainian].
10. Chernukha, N. (2018). Pidhotovka pedahohiv u suchasnykh sotsiokulturnykh umovakh vykhovannya tolerantnosti [Training of teachers in modern socio-cultural conditions of tolerance education]. *Upravlinnia osvitoiu [Education management]*, 1, 7-8 [in Ukrainian].

Дата надходження до редакції
авторського оригіналу: 02.11.2020